

IRENA FEDOROVIČ

Uniwersytet Wileński

Zasługi Oskara Kolberga w dziedzinie etnografii polskiej i litewskiej

Celem artykułu jest przedstawienie zarysu życia i dorobku Oskara Kolberga (1814–1890), ze szczególnym uwzględnieniem jego zasług w dziedzinie etnografii polskiej. Ten znakomity badacz rozpoczął karierę jako muzyk i kompozytor. W 1839 r. odbył swoją pierwszą samodzielną podróż krajoznawczo-etnograficzną, której owocem był zapis nutowy regionalnych pieśni i tańców polskich. Był to początek jego wielkiej pasji naukowej, której poświęcił całe życie. Jego praca *Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* (34 tomy) była pierwszą w Polsce i jedną z pierwszych monografii etnograficznych w Europie. Ważne miejsce w pracy badawczej Kolberga zajmowała również Litwa. Od lat 40. popularyzował on litewskie pieśni ludowe w prasie polskiej, w 1858 r. odbył podróż naukową na Litwę. Współpracował ze znanym językoznawcą, etnografem i lituanistą polskim Janem Karłowiczem (1836–1903) oraz litewskim kolekcjonerem pieśni ludowych Jonasem Jušką (1815–1886).

Słowa kluczowe: Oskar Kolberg, etnografia polska XIX w., polskie i litewskie pieśni ludowe.

Od romantycznego muzyka i kompozytora do zawodowego etnografa

W 2014 r. minęła 200-setna rocznica urodzin Oskara Kolberga, który przez współczesnych był nazywany “nestorem etnografii polskiej” (Jan Karłowicz) [Kolberg 1969, 660] oraz “cichym geniuszem” (Izydor Kopernicki) [Ratajkiewicz 2004, 3]. Ten znakomity polski etnograf i folklorysta karierę zawodową rozpoczął jako utalentowany muzyk, kompozytor, kompetentny nauczyciel domowy i sumienny księgowy. Rocznicą urodzin Kolberga jest doskonałym pretekstem do przypomnienia jego zasług naukowych, w tym również dla etnografii litewskiej, tym bardziej, że w niepodległej Litwie doczekał się on tylko jednego opracowania [Ramoškaitė 2004].

Oskar Henryk Kolberg urodził się 22 lutego 1814 r. w miejscowości Przysucha w powiecie opoczyńskim, jako trzeci syn Juliusza Krzysztofa i Karoliny Henrietty z Mercouerów. Kolbergowie wywodzili się ze Szwecji, od XIX w. mieszkali w Prusach, w Meklemburgii, byli wyznania ewangelickiego. Ta gałąź rodziny, z której pochodził przyszły etnograf, prawie całkowicie się spolonizowała, podobnie jak rodzina matki. Chociaż dziadek Gotfryd Mercouer był Francuzem, ale jego córka Karolina, matka Kolberga, wychowana w Warszawie, czuła się Polką. Pięć pierwszych lat życia Oskar Henryk spędził w Przysusze, gdzie jego ojciec, z wykształcenia inżynier geodeta i kartograf, absolwent berlińskiej akademii budownictwa, był zarządcą zakładów przemysłowych w dobrach Dembińskich. Matka była osobą wykształconą i utalentowaną muzycznie, pięknie śpiewała. Początków późniejszych zainteresowań etnograficznych Oskara można doszukiwać się już na tym etapie. Wiadomo bowiem, że niania Zuzanna (nazywana Zuzką), chłopka spod Sandomierza, wieczorami śpiewała pieśni ludowe, opowiadała chłopcu bajki, legendy i przypowieści, które pobudzały jego wyobraźnię. W 1819 r., gdy Oskar skończył 5 lat, rodzina Kolbergów przeniosła się na stałe do Warszawy. Do Przysuchy nigdy już więcej nie wrócili, ale w tej miejscowości jest żywa pamięć o miejscu urodzenia znakomitego etnografa. W XIX–wiecznym pałacu Dembińskich od lat 70-ych XX w. działa Muzeum im. O. Kolberga, a w pobliskim parku co roku na początku czerwca (w rocznicę śmierci) w ramach *Dni Kolbergowskich* odbywają się tradycyjne przeglądy kapel i śpiewaków ludowych.

Juliusz Kolberg, ojciec Oskara, otrzymał nominację na profesora Uniwersytetu Warszawskiego, wykładał miernictwo, geodezję, rysunek topograficzny. Wraz z rodziną zamieszkał w tzw. koszarach kadeckich, w sąsiedztwie prof. Kazimierza Brodzińskiego (wykładał historię literatury) oraz rodziny Chopinów (Mikołaj Chopin, ojciec przyszłego kompozytora, nauczał języka francuskiego). Mieszkanie Kolbergów było znanym w mieście salonem artystyczno-literackim. Właśnie w tym salonie miał swoje pierwsze koncerty młodziutki Fryderyk Chopin, zresztą szkolny kolega Wilhelma Kolberga, starszego brata Oskara. Osobowość przyszłego etnografa, jak też pozostałych dzieci Kolbergów (Oskar miał pięcioro rodzeństwa), „kształtowała się w atmosferze głębokiego szacunku dla wartości intelektualnych oraz uznania dla dokonań twórczych” [Ratajkiewicz, tamże].

Od 1824 r. Oskar Henryk uczył się (podobnie jak dwaj jego starsi bracia) w Liceum Warszawskim, którego dyrektorem był Samuel Bogumił Linde. Ponieważ przejawiał niepospolite zdolności muzyczne, pobierał też lekcje gry na fortepianie — najpierw u Ignacego Głogowskiego, a później u Franciszka Vettera. W 1829 r. wraz z rodzicami odbył swoją pierwszą podróż zagraniczną

do Niemiec i Czech. Miał okazję być w wielkich salach koncertowych, co wpłynęło na wzbogacenie jego zainteresowań muzycznych. W 1830 r., po zamknięciu Liceum Warszawskiego w związku z wybuchem powstania listopadowego, Kolberg był zmuszony przerwać naukę i podjąć pracę jako księgowy w banku przyjaciela ojca, Samuela Antoniego Frenkla. Nowe obowiązki (pełnił je od XI 1830 r. do V 1833 r.) potrafił łączyć z dalszym kształceniem się w dziedzinie muzyki. Doskonalił swoje umiejętności w dziedzinie gry na fortepianie, a także pobierał przez rok lekcje kompozycji u Józefa Elsnera (nauczyciela F. Chopina), a później przez trzy lata u Ignacego Feliksa Dobrzyńskiego, kapelmistrza opery warszawskiej. Za namową Elsnera w wieku 20 lat Kolberg zdecydował się na studia muzyczne w Berlinie, gdzie w ciągu dwóch lat (1834–1836) zgłębiał wiedzę z dziedziny teorii i kompozycji u profesorów konserwatorium — Karla Friedricha Girschnera i Kurta Rungenhagen (nauczyciela Stanisława Moniuszki). Wtedy zaczęło w nim dojrzewać marzenie o tym, aby zostać kompozytorem. Ponieważ jednak rozumiał, że z samej tylko muzyki utrzymać się w życiu będzie trudno, uczęszczał jednocześnie na kursy księgowości w Akademii Handlowej w Berlinie.

Po powrocie do Warszawy zdał na “celująco” egzamin u Józefa Elsnera, po czym udał do Rygi, gdzie przez rok pracował jako nauczyciel domowy. Przez kolejnych 8 lat był nauczycielem domowym w różnych miejscach. W 1837 r. w Warszawie zetknął się z grupą młodych romantyków — entuzjastów, którzy podjęli się badania rodzimej kultury ludowej, a mianowicie zapisywania melodii i słów pieśni ludowych, opisywania strojów, obyczajów, tradycji itd. Byli wśród nich np. poeci Teofil Lenartowicz, Ludwik i Cyprian Kamil Norwidowie, malarz Wojciech Gerson. Ważną rolę w tym gronie odgrywali dwaj profesorowie konserwatorium warszawskiego — Karol Wójcicki oraz Ignacy Feliks Dobrzyński. Za ich namową w 1839 r. Kolberg odbył swoją pierwszą samodzielną podróż krajoznawczo-etnograficzną w okolice Wilanowa. Był to początek jego wielkiej pasji zbierackiej. Rozwijał tę pasję również ma miejscu, w Warszawie, gdzie prowadził rozmowy z przedstawicielami niemal wszystkich grup społecznych (ziemianami, robotnikami, żołnierzami, służącymi itd.), pochodzącymi z różnych regionów kraju. Owocem tych rozmów były notatki, zawierające m.in. pieśni (miał ich już wtedy w swoich zbiorach ok. 800).

Wiosną 1841 r. w warszawskim salonie Wójcickich Kolberg poznał 22-letniego ziemianina Józefa Konopkę, absolwenta filozofii i prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, zafascynowanego kulturą ludową. Młody entuzjasta przywiózł ze sobą własną książeczkę pt. *Pieśni ludu krakowskiego* (Kraków 1840), która była owocem jego pasji zbierackich, zrealizowanych w okolicach Modlnicy (gdzie jego ojciec był dziedzicem) i pobliskich wsiach. Ko-

notka nie miał wykształcenia muzycznego, zapis nutowy melodii był dziełem córki miejscowego organisty, co znacznie obniżało poziom wydanej pracy. Dlatego Kolberg, jako zawodowy muzyk, postanowił naprawić ten błąd. Był to początek jego długiej, bo aż 40-letniej przyjaźni z Józefem Konopką. Wtedy też zmieniła się koncepcja opracowywania zbieranego materiału — Kolberg nie tylko starał się wiernie zapisać tekst i melodię pieśni, ale też zanotować szczegóły dotyczące okoliczności wykonywania poszczególnych pieśni i tańców. Tak więc od tematyki literacko-muzykologicznej przeszedł do opisu etnograficznego o charakterze encyklopedycznym. Zaczynając od 1839 r., zwiedził on samodzielnie okolice Krakowa, Podhale, Śląsk, Kurpie, później Lubelskie, okolice Częstochowy, Sandomierskie, Kieleckie, Płockie itd. Zaczął też wydawać drukiem zebrane materiały. W latach 1842–1845 w Poznaniu wydał pięć zeszytów zawierających teksty i melodie 125 pieśni ze swoich zbiorów, dalszych 90 zostało opublikowanych w wydawanej w Lesznie gazecie „Przyjaciel Ludu” (1834–1849). Niezależnie od tego zamieszczał zebrane materiały w „Bibliotece Warszawskiej” (*Pieśni ludu weselne*, 1847), „Dzwonie Literackim” (*Pieśni czeskie i słowackie*, 1846), „Albumie Literackim” (*Pieśni ludu obrzędowe*, 1848) itd. Nie wszystkie prace Kolberga były oceniane pozytywnie, tak np. pieśni czeskie i słowackie (w układzie na głos i fortepian) spotkały się z krytyką ze względu m.in. na niewłaściwe opracowanie harmoniczne i naruszenie prostoty melodii [Chomiński 1978, 242; Ramoškaitė 2004, 100].

Jako muzykolog Kolberg współpracował z wieloma czasopismami (np. „Kłosami”, „Tygodnikiem Ilustrowanym”), w których drukował artykuły z zakresu ludoznawstwa i historii muzyki. Dla *Encyklopedii powszechnej* S. Orgelbranda opracował ok. 150 haseł z dziedziny muzyki i muzykologii. Zainteresowania muzyczne realizował również jako kompozytor i pianista, koncertował w salonach warszawskich i krakowskich. Grał przede wszystkim utwory Fryderyka Chopina oraz własne kompozycje na fortepian (np. stylizowane tańce polskie, mazury, mazurki, obrazki sceniczne). Pasje krajoznawcza i etnograficzna okazały się jednak silniejsze niż pragnienie bycia muzykiem i kompozytorem. Pracując przez 7 lub 8 miesięcy w roku jako księgowy w biurze Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej (od 1844 r.), w sezonie letnim oraz na początku jesieni Kolberg brał urlop i wyruszał na wyprawy badawcze. Jego przyjaciel Izydor Kopernicji wspominał, że „zwykle po świętym Janie diabeł etnograficzny wypędzał Oskara z domu, by w jesieni, wrześnieu czy październiku, a nawet w listopadzie zawracać go do miasta” [Kopernicki 1889, 24]. Te 4 albo 5 miesięcy w roku spędzał bardzo pracowicie, przemierzając jedną miejscowość za drugą. Korzystał w uprzejmości i gościnności poleconych mu ziemian lub proboszczów parafii, którzy po-

magali mu w poszukiwaniu informatorów z ludu, niekiedy zapraszali ich w tym celu do swojego dworu. W ten sposób Kolberg zbadał i opisał kolejne regiony: Łomżyńskie, Płockie, Kaliskie, Chełmskie, Huculszczynę, Kujawy, Wołyń, Podole. Zebrane materiały gromadził w starej jesionowej szafie, którą Izidor Kopernicki nazywał żartobliwie “poczcziwą towarzyszką życia Kolberga”, czekały one tam na wydanie książkowe. Ten szczęśliwy moment nastąpił w 1857 r., kiedy to Kolbergowi udało się wydać zbiór pt. *Pieśni ludu polskiego*. Praca ta zawierała zbiór 41 tekstów dum i pieśni (wraz z różnymi wariantami było ich 450) oraz ponad 400 melodii tańców polskich. Dodatkowym atutem książki były wklejki z kolorowymi rycinami przedstawiającymi stroje ludowe wieśniaków spod Warszawy, z Raszyna, z powiatu miechowskiego itd., wraz z opisem elementów tych strojów. Praca ta spotkała się w ogromnym zainteresowaniem i uznaniem krytyki, jako pierwsze tak kompetentne dzieło z tej dziedziny. Przekonało to autora, że powinien pracować dalej w tym kierunku.

W 1861 r., w wieku 47 lat, Oskar Kolberg ostatecznie zrezygnował z pracy urzędniczej, poświęcając się wyłącznie pasjom etnograficznym. Wtedy też udoskonalił on swoją koncepcję poszukiwań badawczych — odtąd teksty i melodie pieśni stały się pretekstem do badań całościowych poszczególnych regionów, z uwzględnieniem charakterystyki historyczno-społeczno-kulturalnej. Cztery lata później, w 1865 r., ukazał się pierwszy tom z cyklu monografii regionalnych Kolberga pt. *Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Seria I nosiła nazwę *Sandomierskie*, parę lat później wydane zostały dwie części *Kujaw*. Tytuł pracy już sam w sobie był pierwszą polską klasyfikacją dzieł, które dzisiaj zaliczamy do folkloru. Po ukazaniu się tomu *Sandomierskie* Cesarskie Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne (założone w 1845 r. w Petersburgu) zaprosiło Kolberga na swojego członka-korespondenta.

Wydawanie kolejnych tomów było utrudnione ze względu na wysokie koszty finansowe, ale od 1871 r. Kolberg mógł już liczyć na wsparcie finansowe Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W tym czasie zdecydował się on opuścić Warszawę. Zamieszkał najpierw u dawnego przyjaciela Józefa Konopki w podkrakowskich Mogilanach, a następnie u jego brata Juliana w Modlnicy, gdzie spędził 14 lat. W tym samym 1871 r. spotkał go zaszczyt ze strony krakowskiego środowiska naukowego — został on członkiem-korespondentem Akademii Umiejętności, pełnił w niej funkcję przewodniczącego Komisji Etnologicznej. W 1878 r. uczestniczył w wystawie etnograficznej w Paryżu. W dziale etnograficznym pawilonu austriackiego były prezentowane m.in. jego wydawnictwa w języku polskim, które wzbudziły duże zainteresowanie i zostały odznaczone brązowym medalem.

Oskar Kolberg dalej bardzo intensywnie pracował na rzecz etnografii. W liście do pomocnej i życzliwej mu poznańskiej literatki Bibianny Moraczewskiej pisał on m.in.: "(...) Ciągnę dalej jeszcze taczkę życia swego i pracując po dawnemu, stawam znów do apelu" [Kolberg 1969, 435]. W latach 70-ych i na początku lat 80-ych ukazały się drukiem 2 kolejne tomy jego prac — *Krakowskie* (1871–1875) oraz *Wielkie Księstwo Poznańskie* (1875–1882). Na wydanie następnych zabrakło środków finansowych, dlatego autorowi przyszedł z pomocą etnograf i historyk Zygmunt Gloger, który w latach 1880–1881 na łamach prasy warszawskiej ("Tygodnik Ilustrowany", "Kłossy", "Kurier Warszawski") zamieścił kilka szkiców poświęconych działalności Kolberga. Przy okazji zwrócił się z apelem do czytelników o wsparcie finansowe, które umożliwiłoby mu dalszą pracę, czyli kontynuowanie dzieła będącego chlubą narodu polskiego, gdyż — jak stwierdził — "równie wyczerpującego i obszernego nie ma w żadnej może literaturze europejskiej" ["Kurier Warszawski", 1881, nr 99]. Wtedy powstał też pomysł zorganizowania koncertów charytatywnych na rzecz wydania kolejnych dzieł Kolberga. Odbyły się one w Warszawie 6 i 14 maja 1881 r. w Sali Resursy Obywatelskiej. Oba koncerty, zorganizowane przez warszawskiego kompozytora i kapelmistrza Adama Münchheimera, spotkały się w dużym zainteresowaniem, a apel — z odzewem społecznym. Dyrektor Towarzystwa Muzycznego Zygmunt Noskowski bezpłatnie udostępnił salę, wydawca Gustaw Adolf Gebethner wypożyczył fortepian itd. Nie zawiodła też publiczność — dochód z koncertu wyniósł 2 tys. rubli. Ryszard Górski napisał, że sukces był przejawem "zbiorowego, społecznego uznania dla wysiłków i badań wysoko już wówczas cenionego ludoznawcy ze strony środowiska, które, jak dotąd, nie przychodziło z realną pomocą w urzeczywistnianiu jego zamierzeń i planów" [Górski 1974, 146]. Niedługo potem, w 1883 r., warszawska Kasa im. Józefa Mianowskiego, wspierająca finansowo osoby pracujące na polu naukowym, przyznała Kolbergowi zapomogę na wydanie dalszych tomów jego dzieła *Lud*, dzięki temu drukiem ukazało się 5 części *Mazowsza* (w l. 1885–1890, t. 24–28). Miał on już w swoim dorobku również tomy: *Lubelskie* (1883–1884), *Kieleckie* (1885–1886), *Radomskie* (1887–1888), *Łęczyckie* (1889), *Kaliskie* (1890). Swoje prace Oskar Kolberg wysłał w prezencie m.in. Władysławowi Mickiewiczowi, synowi autora *Pana Tadeusza*, który dziękując mu za ten dar, w 1886 r. napisał z Paryża:

Nie wiem prawdziwie, jak dziękować Szanownemu Panu za wspaniały dar jego. Ja, który nie miałem szczęścia słyszeć opowiadań chłopów naszych, zapominam o obczyźnie, czytając pieśni i podania ludowe. Wydobycie tych skarbów, głęboko dotąd zakopanych w duszach wieśniaków, jest to wielka usługa oddana krajowi [Kolberg 1969, 432].

31 maja 1889 r. grono przyjaciół Oskara Kolberga na czele z Ksawerym Konopką (synem Józefa, który już nie żył) zorganizowało w Krakowie, w Sali Strzeleckiej, uroczyste obchody jubileuszu 50-lecia jego działalności etnograficznej. W tej uroczystości wzięli udział członkowie senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego, naukowcy, artyści (np. kompozytor Władysław Żeleński, malarze Jan Matejko i Juliusz Kossak, literaci Michał Bałucki i Zygmunt Sarnicki). Przybyła też delegacja ubranych w stroje ludowe chłopów z Modlnicy pod przewodnictwem Mikołaja Kozienia. Wieczorem odbył się koncert, podczas którego zostały wykonane utwory fortepianowe jubilata, a także Chopina, Moniuszki i in. Gazety warszawskie, poznańskie, lwowskie i krakowskie zamieściły notki o jubilationie oraz przysłały listy gratulacyjne. Życzenia nadeszły również od instytucji muzycznych ze Lwowa, Warszawy i innych miast. Warszawskie towarzystwo śpiewacze, którego wiceprezesem był Jan Karłowicz, mianowało Kolberga swoim pierwszym członkiem honorowym.

Oskar Kolberg zmarł rok później, 3 czerwca 1890 r. w Krakowie, w domu przyjaciela Izzydora Kopernickiego. W testamencie zapisał Akademii Umiejętności 46 swoich rękopiśmiennych tek wraz z prawami druku, natomiast jubileuszowy srebrny wieniec od literatów krakowskich, medal pamiątkowy z II Wystawy Powszechnej w Paryżu oraz korespondencję o treści naukowej — Bibliotecę Jagiellońską. Książki, rysunki, nuty itd. zostawił Kopernickiemu. W liście przedśmiertnym Kolberg napisał: “Umieram, Bogu dzięki, z tą pociechą, że według sił moich zrobiłem za życia, co mogłem, że nikt mnie za próżniaka nie ma i mieć nie będzie, a to, co po sobie zostawiam, przyda się ludziom na długo” [Górski 1974, 150]. Pogrzeb Kolberga odbył się 5 czerwca. Zgodnie z jego wolą został pochowany na cmentarzu Rakowickim, obok Józefa Szujskiego, wybitnego historyka, przedstawiciela szkoły krakowskiej.

Litwa w kręgu zainteresowań Oskara Kolberga

Oskar Kolberg zainteresował się folklorem litewskim w latach 40-. parę lat wcześniej odbył podróż krajoznawczą na Litwę. Nie była to sprawa przypadku. Litewska kultura ludowa budziła zainteresowanie już w średniowieczu, właśnie z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o tym kraju i jego mieszkańcach w źródłach historycznych. Na wzrost zainteresowania Litwą miały prace XVII-wiecznych autorów, takich jak E. Wagner, J.A. Brand, T. Lepner oraz ukazanie się drukiem pierwszego poematu litewskiego *Metai* Kristijona-sa Donelaitisa (1818). Litewska twórczość ludowa, a w szczególności pieśni ludowe — *dainos* stały się w XVIII w. obiektem badań takich niemieckich poetów i filozofów, jak Gotthold Ephraim Lessing, Johann Gottfried Herder, Johann Wolfgang Goethe oraz Immanuel Kant. Dzięki nim *dajny* weszły

do kanonu literatury światowej. Wydanie drukiem zbioru *dajn* — to zasługa Ludwika Rhesy (Liudvikas Rêza), autora pracy *Dainos oder litthauische Volkslieder* (1825). Gromadzeniem i badaniem pieśni z terenów Żmudzi zajmowali się absolwenci Uniwersytetu Wileńskiego Szymon Staniewicz (Simonas Tadas Stanevičius) oraz Szymon Dowkont (Simonas Daukantas), którzy drukowali swoje prace w Wilnie i Petersburgu. Zainteresowanie Kolberga pieśniami litewskim, zainspirowane przez Rhezę, zbiegło się w czasie z ukazaniem się w 1844 r. w druku 3 ważnych prac w języku polskim poświęconych tej tematyce: *Pieśni litewskie* Ludwika Adama Jucewicza (Liudvikas Adomas Jucevičius, pseudonim Ludwik z Pokiewa), *Dainos. Pieśni litewskie* Józefa Ignacego Kraszewskiego oraz *Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty* Karola Brzozowskiego. Znajomość tych publikacji umożliwiła Kolbergowi zamieszczenia w 1847 r. na łamach warszawskiego pisma zbiorowego “Dzwon Literacki” pracy pt. *O pieśniach litewskich i melodie do pieśni litewskich* (t. 3, z. 1–2). Zawierała ona 11 tekstów pieśni litewskich (oryginały i przekłady) i 15 przykładów nutowych z akompaniamentem (bez podania informacji, skąd one pochodzą). Dwie pieśni zaczerpnął autor ze wspomnianego zbioru K. Brzozowskiego. Kolberg nie znał języka litewskiego, dlatego korzystał z pomocy tłumaczy. Pierwszymi jego tłumaczami i konsultantami w dziedzinie litewskich pieśni ludowych byli mieszkający w Warszawie Żmudzini Kajetan Niezabitowski (Kajetonas Rokas Zabitis-Nezabitauskas) oraz Franciszek Zatorski (Pranciškus Zatorskis). Zdaniem współczesnych specjalistów od litewskich pieśni ludowych, praca Kolberga, pomimo różnych mankamentów, zasługuje na uznanie, jako dzieło popularyzujące język litewski i muzykę oraz akcentujące odrębność kultury litewskiej na tle kultur innych narodów [Ramaškaitė 2004, 101–102].

Dziewięć lat później, w 1856 r., 4 inne pieśni oraz 3 melodie litewskie zamieścił Kolberg w warszawskim “Kalendarzu astronomiczno-gospodarskim na rok zwyczajny 1857” J. Jaworskiego. Znał już wtedy wydaną w Berlinie pracę *Littauische Volkslieder* G. Nesselmanna, więc korzystał z tej niemieckiej publikacji oraz konsultacji znających język litewski księdza Lucjana Godlewskiego oraz Mikołaja Akielewicz (Mikalojus Akelaitis). Ten ostatni jest dobrze znany badaczom twórczości J.I. Kraszewskiego jako wieloletni przyjaciel pisarza. Właśnie w jego towarzystwie Kolberg planował odbyć w 1857 r. swoją podróż naukową na Litwę. Z nieznanых przyczyn Akielewicz nie mógł towarzyszyć Kolbergowi podczas pobytu w 1858 r., ale później pomagał mu w opracowywaniu zebranego materiału, gromadzonego przez etnografa w teczce “Litwa” (nr 30). Kolbergowi towarzyszył inny Litwin — ksiądz Jan Narkiewicz. Kolejnym pomocnikiem i konsultantem był Mściśław Kamiński pochodzący z powiatu wiłkomierskiego, który na tema-

ty litewskie pisał w “Tygodniku Ilustrowanym” [Jackiewicz 1999, 44]. Nie wiadomo, ile pieśni udało się zapisać polskiemu etnografowi w północnej części guberni augustowskiej w 1858 r., zdaniem Witolda Armona mogło ich być ponad 40 [Armon 1957, 432; Kolberg 1966, IX]. W 1879 r. Kolberg te oraz inne litewskie pieśni ludowe (ogółem 76, w tym 59 melodii), przysłane mu przez informatorów, zamieścił w “Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej” (t. 3). Była to pierwsza praca zawierająca klasyfikację litewskich pieśni ludowych i trzeci pod względem wielkości zbiór melodii litewskich [Armon 1957, 444]. Usystematyzowany tematycznie zbiór pieśni poprzedzał 20-stronicowy artykuł wstępny dotyczący charakterystyki materiału badawczego, w którym m.in. znalazła się informacja o tym, że autor zastosował pisownię zaleconą przez Jana Karłowicza, którego doradcą w tej kwestii był litewski badacz folkloru Jan Juszkiewicz (Jonas Juška) mieszkający w Kazaniu. Te zasady pisowni różniły się od propozycji A. Schleichera, zawartych w jego pracy *Litauisches Lesebuch und Glossar* (1857) [List J. Karłowicza do O. Kolberga, *Korespondencja*, cz. II, 158].

W ostatnim dziesięcioleciu swojego życia Kolberg jeszcze raz sięgnął po folklor litewski. Na prośbę Komisji Antropologicznej podjął się zdania (wspólnie z Józefem Majerem) przygotowania do druku melodii zebranych przez księdza Antoniego Juszkiewicza (Antanas Juška). Po jego śmierci brat Jan Juszkiewicz przekazał ten zbiór melodii (za pośrednictwem prof. Jana Baudouina de Courtenay) Akademii Umiejętności w Krakowie (teksty do nich ukazały się osobno, w latach 1880 i 1883). Ten okazały zbiór liczył ponad 2 000 pozycji. Kolberg uporządkował całą kolekcję, ułożył pieśni wg własnego uznania (zmieniając tym samym kolejność ustaloną przez Juszkiewicza) oraz opracował pierwszych 119 z nich [Mockus 2003, 164]. Po jego śmierci pracę tę kontynuowali Izidor Kopernicki (zmarł w 1891 r.), Jan Baudouin de Courtenay i Zygmunt Noskowski. Zbiór pieśni Juszkiewicza, który był rekordowy pod względem objętości (zawierał 1875 melodii), ukazał się drukiem w 1900 r. w Krakowie.

Po II wojnie światowej jako pierwszy zasługi Kolberga w dziedzinie badań nad folklorem litewskim naświetlił Witold Armon¹ [1957]. On też był współautorem części wstępnej do t. 56 *Dzieł wszystkich*, poświęconego w całości Litwie (*Litwa*, 1966). Praca powstała na bazie zachowanych materiałów (rękopiśmiennych i drukowanych, w języku polskim i litewskim), gromadzonych przez Kolberga w osobnej teczce i opracowywanych w różnych okresach działalności. Spuścizna lituanistyczna w *Litwie* została przedstawiona w takiej postaci, jaką nadał jej sam autor (poświęcił temu 34 lata). Na początku podane są informacje o kraju, a konkretnie o miejscowościach reprezentujących 17 powiatów “litewskich”, które dzisiaj nazwalibyśmy raczej “li-

tewsko-białorusko-inflanckimi” (uwzględnia bowiem powiaty: dyneburski, dziśnieński, grodzieński, oszmiański, sejneński, tyłżycki). Następnie przedstawia charakterystykę mieszkańców Litwy, z uwzględnieniem cech wyglądu, ubioru, pożywienia, zabudowań, rodzaju zajęć, wierzeń itd. Kolejne części — to *Zwyczaje, Obrzędy, Pieśni powszechne, Tańce, Wierzenia, Podania i legendy, Zagadki i przysłowia* oraz *Przekleństwa*, czyli wszystko, co składa się na kulturę ludową. Zamykają pracę uwagi dotyczące języka litewskiego. Autorzy edycji — za Kolbergiem — klasyfikują pieśni litewskie, czyli *dajny* (zebrał ich 279) ze względu na region: dzukijskie (najbardziej zbliżone do słowiańskich), auksztocie i żmudzkie. Podane one zostały wraz z melodią w wersji oryginalnej oraz w przekładzie na język polski. Oprócz pieśni litewskich zamieszczono też (w osobnym dziale) *Pieśni szlacheckie i mieszczańskie*, w wersji oryginalnej, polskiej. Pieśni polskie, zdaniem współczesnych badaczy, zaczęły przenikać na Litwę wraz z przyjęciem chrześcijaństwa, czyli od końca XIV w. Były to więc pieśni głównie religijne, później rozpowszechniły się też świeckie (szlacheckie, miłosne, wojenne) [Sielicki 1992, 110].

Znaczenie dorobku etnograficznego Oskara Kolberga

Centralnym tematem prac Kolberga, ulubionym obiektem jego badań były pieśń i muzyka. Pisał on: “Melodia jest duszą pieśni, w niej poznasz myśl i serce jak w zwierciadle, ona znamionuje ducha każdego pokolenia” [Kopernicki 1889, 25]. Założeniem jego zbiorów była popularyzacja pieśni ludowych w salonach (wkład do literatury narodowej), zaś metodą naukową — notowanie tekstu w takiej formie, “jak one wyszły z ust ludzi”, wraz z melodią, systematyzowanie gatunków oraz informacja o miejscu zapisu tekstu. Uwzględniał on też różne warianty tego samego utworu, a tym samym stworzył znakomitą podstawę do badań porównawczych [Maślanka 1988, 77]. O tym, jak cenna była jego praca, świadczy opinia znanego językoznawcy i etnografa Jana Karłowicza, który napisał:

Wszystko, co Kolberg zapisywał, jest czystym złotem etnograficznym: nie pozwalał on sobie żadnych dodatków, żadnych retuszy, żadnych ogładzań ani poprawek; pisał pieśń, podanie, przysłowie, melodię itd., jak słyszał, i to nie z jednych ust, ale z kilku i kilkunastu, ażeby każdą rzecz sprawdzić i przekonać się, czy śpiewający lub mówiący sam siebie lub słuchacza nie łudził [“Wiśła” 1889, 472].

Kolberg dostrzegł też ścisłą łączność pieśni z obrzędami i zwyczajami oraz innymi przejawami kultury ludowej. Przyjął więc postawę nie tylko folklorysty, który badał lokalne warianty pieśni, ale też etnografa “zmierzającego do rejestracji kultury regionu jako rzeczywistej jednostki badań naukowych” [Krawczyk-Wasilewska 1986, 119]. Publikując swoje monumentalne dzieło

Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, stworzył pierwszy w Polsce i jeden z pierwszych w Europie model monografii etnograficznej, na który powoływali się ówcześni etnografowie rosyjscy, czescy, niemieccy, francuscy. Portugalski etnograf prof. Z. Consiglieri-Pedroso nauczył się języka polskiego po to, aby móc czytać prace Oskara Kolberga w oryginale [Kopernicki, tamże].

W ciągu ponad 50 lat pracy naukowo-badawczej i edytorskiej Kolberg stworzył unikatowy w skali światowej zespół źródeł w postaci zapisów ludowych melodii i tańców, tekstów legend, powieści, przysłów, opisów języka, zwyczajów i obrzędów, strojów i życia codziennego ludu. Badaniami objął cały obszar dawnej Rzeczypospolitej. Efektem jego niezwyklej pracowitości są 34 tomy *Ludu i Obrazów etnograficznych* (od 1882 r.), zawierające 12 monografii regionalnych i opracowań tematycznych. W 46 tomach pozostał materiał do dalszych 24 tomów, w tym — do 13 monografii regionalnych. Prace Kolberga — to najpełniejszy opis polskiej kultury ludowej, który nie utracił aktualności do dziś. To jego gigantyczne dzieło “stało się linią graniczną między zbieractwem amatorów inspirowanych entuzjazmem a naukową folklorystyką czasów późniejszych” [Krawczyk-Wasilewska 1986, 120]. Już po jego śmierci ukazały się drukiem *Obrazy etnograficzne* zawierające tomy: *Mazowsze* (1885–1890), *Pokucie* (1889–1892), *Przemyskie* (1891), *Chelmskie* (1892) oraz *Wołyń* (1905). Podstawą tych opracowań były materiały zebrane przez samego Kolberga, ale też teksty nadesłane przez jego “korespondentów” — entuzjastów folkloru z różnych regionów kraju. W ten sposób wydano ponad 10 tys. tekstów.

Litwa była tylko jednym z wielu regionów dawnej Rzeczypospolitej, której poświęcił swoje prace badawcze. Prace poświęcone temu regionowi traktował bardzo poważnie — odbył podróż naukową na Litwę, korzystał z dostępnych opracowań niemieckich, ale też z pomocy kompetentnych specjalistów w dziedzinie języka i kultury litewskiej. Za życia wydał nie tylko trzeci pod względem wielkości — o czym już była mowa — zbiór melodii litewskich (prześcigając S. Staniewicza i G. Nesselmanna), ale też przybliżył odbiorcy polskiemu pokrewną słowiańskiej, a jednak odrębną etnicznie litewską kulturę ludową.

Przykład Kolberga dodał bodźca innym miłośnikom poezji ludowej, którzy zaczęli ogłaszać gromadzone przez siebie zbiory w wydawnictwach periodycznych krakowskich, warszawskich itd. Pod koniec życia Kolberg w swoich pracach coraz częściej powoływał się na młodszych uczonych polskich, takich jak: Jan Karłowicz, Stanisław Ciszewski, Stefan Udziela, którzy jednak — jak zauważył Julian Krzyżanowski — “nie zdobyli się na pracę równą wykonanej przez Kolberga”. Jego zdaniem “żaden z nich nie

niał jego rozmachu i jego pedanterii, jego pomysłowości i jego uporu naukowego” [Krzyżanowski 1961, XLI]. Powstałe w 1895 r. we Lwowie Towarzystwo Ludoznawcze zaczęło wydawać pismo pt. “Lud” — był to znak hołdu dla monumentalnego dzieła Oskara Kolberga.

PRZYPISY

¹ Witold Armon (1924–2004) — urodzony na Litwie (w Kiejdanach) etnolog, bibliotekoznawca i lituanista, związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Współpracował z *Polskim Słownikiem Bibliograficznym* oraz *Lietuvių enciklopedija* (pod pseudonimem A. Vytautas).

LITERATURA

- Armon W., 1957: *Zainteresowania Oskara Kolberga folklorem litewskim*, “Lud”, t. 42, cz. 1, 431–445.
- Chomiński J.M., 1978: *Fryderyk Chopin*. Warszawa.
- Górski R., 1874: *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*. Warszawa.
- Jackiewicz J., 1999: *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*. Olsztyn.
- Kolberg O., 1961: *Pieśni ludu polskiego*. Wrocław.
- Kolberg O., 1965–1969: *Dzieła wszystkie*. T. 64. Korespondencja. Cz. I–III. Wrocław—Poznań.
- Kolberg O., 1966: Litwa, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 53. Wrocław.
- Kopernicki I., 1889: *Oskar Kolberg*. Kraków.
- Krawczyk-Wasilewska V., 1986: *Współczesna wiedza o folklorze*. Warszawa.
- Krzyżanowski J., 1961: Dorobek Oskara Kolberga w dziedzinie literatury ludowej, w: O. Kolberg, *Pieśni ludu polskiego*. Wrocław, s. XXI–XLII.
- Maślanka J., 1988: Folklorystyka polska 1832–1863, w: *Literatura polska w okresie romantyzmu 1831–1863*. T. II, pod red. M. Janion i in. Kraków.
- Mockus A., 2003: *Broliai Juškos. Lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai*, Vilnius.
- Pieśni ludu litewskiego*, zebrał O. Kolberg. 1879. Odb. ze *Zbioru wiadomości do antropologii krajowej*, t. III, 1–64. Kraków.
- Ramoškaitė Ž., 2004: Oskaro Kolbergo muzikinė folkloristika: objekto kristalizacija, *Tautosakos darbai*, 2004. XX (XXVII), 96–106.
- Ratajkiewicz M., 2004: “Kultura ludu, kultura narodu”. W 190. rocznicę urodzin Oskara Kolberga, *Nasz Dziennik*, 21–22 II.
- Sielicki F., 1992: *Pieśni polskie śpiewane na Wilejszczyźnie w okresie międzywojennym*. Wrocław.
- Szulska I., 2011: *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Warszawa.

PRASA

- Kurier Warszawski*, 1881, nr 99.
- Wisła*, 1889, t. VI, s. 472.

IRENA FEDOROVIČ

Merits of Oskar Kolberg to Polish and Lithuanian ethnography

The aim of this article is the presentation of life and output of Oskar Kolberg (1814–1890). The main task is taking into consideration his merits in the field of Polish ethnography. This superb researcher started his career as a musician and composer. His first ethnography excursion took place in 1839, after it, he wrote a notation of Polish regional dances and songs. It was the beginning of his great scientific passion. His work “*People, their habits, way of living, language, legends, ceremonies, witchcrafts, songs, music and dances*” (34 volumes) – a compilation of folk traditions from all the Polish regions – was the best known of his works, the first in Poland and one of the few of this kind of monographic works published in the whole Europe. Very important part of his scientific work is dedicated to Lithuania. From 1840, he popularised Lithuanian songs in Polish papers, in 1858, he travelled to Lithuania. He collaborated with the well-known Polish ethnographer and linguist Jan Karłowicz (1836–1903) and with the Lithuanian folk songs collector Jonas Juška (1815–1886).

Keywords: Oskar Kolberg, Polish ethnography in 19th century, Polish and Lithuanian folk songs.

IRENA FEDOROVIČ

Oskaro Kolbergo nuopelnai lenkų ir lietuvių etnografijai

Straipsnio tikslas yra pristatyti Oskaro Kolbergo (1814–1890) gyvenimo kelią ir mokslinius nuopelnus, ypač lenkų etnografijos srityje. Žinomas lenkų tyrėjas pradėjo savo karjerą kaip muzikas ir kompozitorius. 1839 metais pradėjo užrašinėti lenkų liaudies dainų tekstus ir natas bei šokių melodijas. Šiam didelės aistros mokslui jis buvo ištikimas visą savo gyvenimą. Monumentalus mokslinis Oskaro Kolbergo darbas *Liaudis, jos papročiai, gyvenimo būdas, kalba, padavimai, patarlės, apeigos, burtai, žaidimai, dainos, muzika ir šokiai* (34 tomai) buvo pirmasis Lenkijoje ir vienas iš pirmųjų Europoje etnografijos srityje. Svarbią vietą Kolbergo mokslinėje veikloje užima Lietuva. XIX a. šeštajame dešimtmetyje jis populiarino lenkų spaudoje lietuvių liaudies dainas, 1858 m. lankėsi Lietuvoje. Bendradarbiavo su žinomu lenkų kalbotyrininku ir etnografu Janu Karłowicziumi (1836–1903) ir įžymiu lietuvių liaudies dainų rinkėju Jonu Juška (1815–1886).

Reikšminiai žodžiai: Oskaras Kolbergas, XIX amžiaus lenkų etnografija, lenkų ir lietuvių liaudies dainos.

Nadeszł do redakcji: 17 kwietnia 2015 r.

Przyjęto do druku: 4 maja 2015 r.

Irena Fedorovič, doktor nauk humanistycznych, lektor Centrum Polonistycznego Uniwersytetu Wileńskiego.

Irena Fedorovič, PhD (Humanities), Lecturer of the Polish Studies Center, Vilnius University.

Irena Fedorovič, humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Polonistikos centro lektorė.

E-mail: irena.fedorovic@flf.vu.lt

**К 100-летию обнаружения китаба Ивана Луцкевича:
рукописи литовских татар — национальное достояние**

**100-osios Ivano Luckevičiaus vardo kitabo radimo metinės:
Lietuvos totorių rankraščiai — nacionalinis turtas**

**100th Anniversary of the Discovery of the Ivan Lutskevich Kitab:
Manuscripts of Lithuanian Tatars — National Treasure**

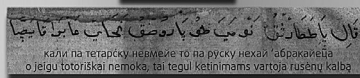
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Kultūrinių bendrijų
studijų centras

Vilniaus
apskrities totorių
bendruomenė

Lietuvos mokslų
akademijos
Vrublevskių
biblioteka

Baltarusių
klubas
„Siabryna“

Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija
**LIETUVOS TOTORIŲ RANKRAŠČIAI –
NACIONALINIS TURTAS**
skiriama 100-ioms Ivano Luckevičiaus vardo
kitabo atradimo metinėms

2015 m. gegužės 19 d. 15 val.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
(Žygimantų g. 1, Vilnius)

2015 m. gegužės 20 d. 10 val.
Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
(Universiteto g. 7, Vilnius)

Daugiau informacijos www.if.vu.lt

Rėmėjai:

Lietuvos Respublika
Lithuania

Partneriai:

Lietuvos
Nacionalinė
Rankraščių
biblioteka

Vilų Barysų Žydzkau
Baltarusijos žmogaus teisių namai

Vilniaus
universiteto
biblioteka

LT INFORM

Keturiasdešimt totorių kaimo
bendruomenė